

SECCIÓN TERCERA

LA SOCIEDAD EN EL FRANQUISMO: MOVIMIENTOS Y ACTITUDES SOCIALES

RELATORA: *CARME MOLINERO RUIZ*
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
MODERADORA: *ANNA AGUADO HIGÓN*
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

SOBRE LA INTERACCIÓ ENTRE EL RÈGIM FRANQUISTA I LA SOCIETAT CIVIL: POLÍTICA I BANDES DE MÚSICA A LA LLÍRIA DE LA POSTGUERRA (1939-1953)

JOAN J. ADRIÀ I MONTOLIO
IES CAMP DE TURIA, LLÍRIA

Més enllà de les simplificacions a què ens ha acostumat certa historiografia, el tret definitori de la interacció entre el règim franquista i la societat civil cal situar-lo, almenys al nostre entendre, en la complexitat. En efecte, la relació entre l'un i l'altra no és de cap manera unívoca, sinó que més bé sembla trobar-se definida per un doble condicionament. D'una banda l'estructura del règim, els seus objectius, la seua ideologia i els seus mecanismes d'actuació afectaren profundament la totalitat de la vida social, tant en els àmbits públics com en els privats. Ningú no podia viure com si el franquisme en el poder no existira, sino tot el contrari. El pes del context polític es deixava sentir amb força en els més diversos aspectes de la vida quotidiana i de la sociabilitat. Una nodrida part de la literatura de ficció coetània, posem per cas, està plena de referències gens vetllades a aqueixa presència ofegadora del franquisme.

Però, d'altra banda, també podem trobar exemples de condicionament del règim polític per part de la societat civil. La influència i actuació de certes organitzacions vinculades als àmbits eclesiàstics hi apareix com l'aspecte més conegut i, potser, important, però no és pas l'únic. Més enllà de la voluntat "totalitària" que el règim mostrà en la primera postguerra, més enllà dels seus desitjos inicials de control i enquadrament de tot el conjunt social, l'objectiu superior que, de principi a fi, inspirà els detentadors del poder, amb Franco al cap, és a dir, mantenir-se i durar, comportà l'assumpció de postures pragmàtiques davant alguns aspectes de la realitat social que no encaixaven perfectament en el disseny ideal de societat que informava la mentalitat compartida pels vencedors. Un disseny que es basava, no cal oblidar-ho, en una visió harmònica i no conflictiva del cos social, farcida de paternalisme i comunitarisme precapitalista, que valia tant per als catòlics integristes, nostàlgics d'un món perdut que mai no havia estat tal com ells pensaven, com per als falangistes, anunciadors inesgotables d'una improbable revolució anticapitalista i anticomunista que no ultrapassava la mera retòrica, motiu pel qual sempre restà pendent.

Les línies que segueixen volen ser una il·lustració des d'un àmbit localitzat d'aqueix doble condicionament, d'aqueixa interacció biunívoca. En concret estudiarem la relació entre les dues bandes de música de Lliria —una població valenciana que en acabar la guerra civil comptava amb poc menys de 10.000 habitants— amb els poders locals i provincials durant el període de la postguerra. Com veurem, la victòria franquista obligà -no podia ser d'altra manera- a les bandes a acomodar-se amb celeritat al nou context polític. Però també el règim hagué de tenir en compte la presència i vitalitat de les societats musicals a l'hora de triar el personal polític municipal, i quan intentà incardinar-les en la nova estructura d'enquadrament social. Aquesta incardinació, com tindrem ocasió d'explicar, no pogué realitzar-se tal com les autoritats provincials volgueren, de manera que finalment quedà frustrada i pot ser una bona mostra de les limitacions del franquisme com a "totalitarisme".

1.- LES BANDES DE MÚSICA LLIRIANES COM A EXPRESSIÓ D'UNA DIVISIÓ DE LA COMUNITAT LOCAL EN MEITATS

Les bandes de música de Lliria conformen quelcom més que un fenomen estrictament musical. En realitat, la història lliriana recent està notòriament marcada per la presència d'una fonda divisió intraciudadana que ha trobat en l'existència de les dues bandes de música rivals, la Banda Primitiva o *Clarín* i la Unió Musical, l'expressió més moderna i coneguda, encara que aquesta divisió abasta d'altres manifestacions. Al llarg de tot el segle que ara acaba, i durant bona part del XIX, ambdues bandes han articulat al seu entorn el gros de la vida social i cultural de la població, de manera que els llirians se n'han identificat amb una o altra, hi han vinculat bona part dels seus anhels i les seues preocupacions, i han projectat cap a l'exterior, en especial cap a la resta dels valencians, una exagerada imatge de poble dividit en dos bàndols irreconciliables que ha gaudit gran predicament i popularitat. Un exemple: quan dos sociòlegs valencians, Damià Mollà i Eduard Mira, en escriure un polèmic llibre sobre el valencianisme, volgueren remarcar quant d'incivil havia estat la lluita política al País Valencià durant el període de la transició del franquisme a la democràcia —"la batalla de València"—, no dubtaren d'emprar la rivalitat musical lliriana com a acabada metàfora del fanatisme, entre altres referències tretes tant de la història valenciana com de la més destacada literatura universal. Així, podem llegir-hi: "*cremades mútues de banderes, llibreries convertides en falles i fogueres, apallissaments, bombes, mascletades d'enfebrida rancúnia, moros i cristians, Capuletts i Montescos, Vilaraguts i Centelles, la Unió i la Primitiva, guerra civil*"[1].

L'interès per la música a Lliria —o millor, la identificació amb cada banda per part dels seus incondicionals— no pot rebre, per tant, la consideració de simple manifestació artística del temps d'oci, o, més amplament, d'expressió de sociabilitat, sinó que apareix com un fenomen ben complex darrere el qual apareix una clara divisió en dues meitats de la comunitat local. Dues meitats, en el sentit que donen a aqueix terme els antropòlegs[2], que no es defineixen només per la identificació amb la respectiva banda, sinó també per components de tipus religiós i geogràfic que, conjuntament, conformen dues identitats intracomunitàries complementàries i antagoniques[3].

Així, al llarg d'un procés històric originat fa almenys un parell de segles, que sembla haver cristal·litzat en la seua forma final només a les primeres dècades del segle XX, i després d'un desenvolupament que no ha estat gens ni mica linial, uns llirians, vinculats geogràficament a la zona de la Part d'Avall —amb centre en la vila medieval—, feren seua la devoció a la imatge de la Mare de Déu del Remei venerada a l'església del convent del trinitaris, i, a més, es reconegueren com a membres i seguidors de la banda que al segle passat es denominava Música Nova i des de principis d'aquest segle s'anomena Unió Musical; mentre, uns altres llirians, localitzats predominantment al Raval —la zona d'expansió urbana de l'Edat Moderna—, es decantaren per la devoció a la Puríssima del convent dels franciscans,

i formaren la base social de la Música Vella, després oficialment denominada Ateneu Musical Banda Primitiva, i popularment *Clarín*[4].

Dues bandes per a un sol poble. Dues bandes en pugna durant decennis per el privilegi de la representació de tota la comunitat local cara l'exterior. Dues bandes en conflicte constant, un conflicte que en un llarg període de temps ha involucrat tota la població, que no ha deixat cap aspecte de la vida quotidiana al marge de la disputa i que ha trobat la pedra de toc en determinades competicions musicals, en particular, el certàmen de la fira de juliol de València.

2.- L'IMBRICACIÓ ENTRE LES BANDES I EL PODER LOCAL

La virulència de les rivalitats musicals condicionà sensiblement la política local l'iriana ja en el segle XIX i primer terç del XX. Ens falten bons estudis al respecte, però no cap dubte, pels indicis que tenim, que ambdues societats constituïen veritables grups de pressió, amb bones relacions amb els poders caciquils. La victòria franquista en la guerra civil no modificà la situació. La imbricació entre les bandes i el poder local se situà ara, degut al paper subordinat dels ajuntaments en l'estructura política del règim, en una doble direcció: en primer lloc, la designació governativa de gestors i regidors per a l'Ajuntament de Llíria sempre tingué en compte l'existència de les dues meitats semicomunals, de manera que sempre hi haguera un cert equilibri entre els regidors identificats amb una banda i els identificats amb l'altra; en segon lloc, i com és lògic i comprensible, els directius de les societats musicals —o de les "seccions" en què es convertiren per ordre governativa, com més endavant veurem— es buscaren fonamentalment entre els individus de palesa adhesió al règim que figuraven entre els seus socis.

En efecte, durant la postguerra els òrgans rectors de les bandes estigueren gairebé copats per inequívocs franquistes. Alguns exemples poden ser aclaridors. Francisco Tormo, el cas més destacat, ocupà alhora l'alcaldia i la presidència de la Banda Primitiva. Altres individus políticament molt actius, com Miguel María Pérez Lis i Eduardo Úbeda —ambdós gestors municipals en la dècada dels quaranta— presidiren també aquesta societat. La Unió, per la seua banda, solia tenir-ne al front al dentista Enrique Portolés —militant del partit únic— i entre els components habituals de les juntes directives figuraven personatges de tant de relleu polític com Juan Collado —gestor en la postguerra— o José Mª Mateu —cap local de Falange en acabar la guerra, a més de gestor—[5].

I és que, en haver de ser, per imperatiu legal, ratificades les juntes directives pel govern civil —o proposades, com veurem, per una comissió de composició política quan les societats esdevingueren sengles "seccions" d'una fantasma "agrupació" que les unia—, l'arribada a elles de persones sospitoses de desafecció al règim era a un temps impossible i indesitjable: impossible, per tal com el governador demanava els corresponents informes abans d'atorgar el vist i plau; indesitjable, perquè les pròpies societats impediën que noms pressumptament inacceptables entraren en la proposta que s'hi enviava, ja que així evitaven que la "superioritat" les mirara amb mals ulls.

D'altra banda, un repàs dels noms dels integrants de cada Comissió Gestora o Corporació Municipal l'iriana de la postguerra demostra l'escrupolosa cura que els òrgans governatius van demostrar a l'hora d'escollir-ne els integrants, per tal que unioners i clariners s'hi sentiren similarment representats i no veren en l'Ajuntament un instrument del rival. Quan l'alcalde és del Clarín, cas per exemple de l'esmentat Tormo, entre els gestors sempre apareix algun unioner de gran relleu, com Juan Collado o Manuel Miguel, que ofereix la necessària impressió de contrapès. Si l'alcalde és de la Unió, com Marcelino García, es produeix l'operació inversa, i clariners de pes, com José Mª Lapiedra, asseguren la presència de la Primitiva en la gestora. D'aquesta manera, la divisió de la comunitat en dues meitats és incorporada a la institució municipal tractant d'evitar que esdevinga un problema polític. I, alhora, s'aconsegueix dotar l'Ajuntament de certa "representativitat" comunitària molt en la línia dels arguments corporativistes emprats pel franquisme per a legitimar-se.

Ara bé, aqueix doble fenomen no és l'únic detectable respecte a la imbricació de les bandes amb el món de la política, sinó que hi ha d'altres tant o més importants. Així, en primer lloc, tenim les iniciatives que les directives van emprendre per adaptar societat i banda a la nova situació de domini polític i ideològic, al nou ordre vigent: l'adhesió dels directius havia d'implicar l'adhesió institucional de la societat musical, i per tal de donar aquesta imatge pública s'engegaren diversos actes demostratius. I en segon lloc, hom assistí a un intent del propi sistema polític per apropiarse de les bandes, tot tractant d'enquadrar-les dintre les estructures del partit únic. El fracàs d'aquest intent, per cert, ens parla molt de les limitacions del franquisme com a "totalitarisme".

3.- L'ADHESIÓ DE LES BANDES AL RÈGIM

Anem, però, per parts. Que la immensa majoria dels directius foren franquistes no implica, òbviament, que els músics, els socis o els seguidors de les bandes ho foren. Si hem considerat cada banda l'expressió d'una meitat local, és clar que la suma d'amdues equival, si fa no fa, a la suma de tot el cos social, i, per tant, de tots els addictes, de tots els desafectes i de tots els indiferents. Tothom sabia que tant al Clarín com a la Unió hi havia de rojos, de blaus i de descolorits. El que no podia fer, però, cap de les dues directives era reconèixer-ho. Les aigües havien tornat a la mare, i calia que fins l'últim gat s'enterara, que fins i tot els més recalitrants dels vençuts s'adonaren de la fermesa de la victòria franquista i del règim que n'era resultat, i les societats musicals no podien ser cap excepció a l'enfebrat ambient del moment.

És així com podem entendre que la junta directiva de la Banda Primitiva expulsara un músic que el gener de 1953 es negà a tocar per a Franco durant la inauguració del Pantà de Benaixeve. O la sorprenent —"simpática", diuen les fonts— funció d'entronització del Sagrat Cor de Jesús que la mateixa societat organitzà l'abril del 1940, on es volgué posar de relleu *"el espíritu religioso que animó siempre a la Sociedad Ateneo Musical, las amarguras sufridas durante la pasada dominación marxista y el deber en que esta Sociedad estaba de realizar este acto de desagravio al Corazón de*

Jesús, para el cual, a petición de un considerable número de asociados, la Junta Directiva había tomado el acuerdo por unanimidad". El contingut descaradament polític de l'acte no s'oculta en cap moment: "El presidente, señor Pérez Lis, en sentidas frases, que expresaban bien a las claras la emoción de que estaba poseído en aquellos momentos, reseñó los horrores del período rojo, y expuso la necesidad de llevar a la práctica muchos actos como el que se estaba celebrando. Recomendó a todos los concurrentes la obligación de convertirse en verdaderos apóstoles del Corazón de Jesús, para así ayudar a los propósitos de nuestro invicto Caudillo, de que España sea Una, Grande y Libre". L'arenga patriòtica de Miguel María Pérez acabà "dando las gracias a las dignísimas autoridades, Jerarquías del Movimiento, señoras y caballeros que honraban con su presencia el local del Ateneo Musical Banda Primitiva, dando con ello mayor realce y esplendor a la fiesta". La funció finalitzà "con los vivos de rigor, los Himnos del Movimiento y el Nacional, que fueron escuchados por todos los asistentes de pie, brazo en alto"[6].

L'argot del moment, com s'hi pot veure, s'ha après bé. No hem trobat referència d'acte similar en la Unió, el que no vol dir, evidentment, que no se celebrara. Ho desconeixem. De tota manera, el fet que alguns dels republicans més destacats i amb major protagonisme durant el període republicà hagueren estat vinculats al Clarín —el diputat del Front Popular Miguel Pérez Martínez i la seua família, sense anar més lluny—, mentre que la Unió havia estat històricament la banda de l'antic cacic liberal Juan Izquierdo, deu situar-se, opinem, al darrere del major zel que, almenys aqueixa és la impressió que tenim, la primera societat mostrà a l'hora d'acreditar la seua fidelitat a l'ordre vigent. Sense perjudi, no obstant això, que destacats republicans també els havia tingut la Unió, i que el Clarín comptava amb bona cosa de dretans, carlins i, fins i tot, camises velles de Falange.

4.- LA FRUSTRADA INICIATIVA DEL GOVERNADOR CIVIL D'UNIFICAR LES BANDES

Tant o més interessant que aqueixa mena d'actuacions fomentades per les pròpies juntes directives, és la temptativa governativa de sotmetre les bandes valencianes a l'enquadrament en el partit únic. Les autoritats franquistes provincials es mostraren molt interessades des del primer moment per controlar les societats musicals, ja que es tractava en moltes ocasions d'entitats vigoroses amb un fort ressò popular, que constituïen autèntics pols d'atracció i dinamització de la sociabilitat local. Per això, no semblava prou amb l'aprovació que el governador civil havia d'atorgar a la composició de les juntes directives, sinó que es tractà d'integrar-les d'alguna manera dintre els aparells burocràtics del partit únic. Les juntes de cor més blau, és a dir, aquelles on els falangistes eren més actius, no oposaren, sembla, massa resistència, i bandes de música com les de Benaguasil i Alberic, entre altres, caigueren sota les urpes dels òrgans sindicals "de Educación y Descanso".

El cas de Llíria, però, era excepcional. No hi havia una banda, hi havia dues. I a més tenien un enorme valor simbòlic en l'univers bandístic valencià, ja que constituïen, sense cap mena de dubte, el punt de referència de totes les altres. Per això, l'enquadrament havia d'implicar, des de la perspectiva de les autoritats —una perspectiva que pren suport en els propis continguts comunitaris i negadors del conflicte que informen la ideologia franquista a què adés ens referim—, la unificació forçada de la Unió i el Clarín. Així, en desembre del 1941, el governador civil Francisco Javier Planas de Tovar ordenava unilateralment la fusió d'ambdues societats en base a l'argument següent: "Teniendo en cuenta que las citadas Asociaciones persiguen la misma finalidad, y para evitar que éstas puedan desviar su verdadero sentido, degenerando en tendencias de tipo personalista o partidista, contrarias al espíritu de unificación del Nuevo Estado, no procede autorizar por separado el funcionamiento de las dos referidas Sociedades"[7]. Com si una rivalitat tan antiga i alambinada poguera desaparèixer tan fàcilment per la voluntat d'un funcionari foraster!

La decisió demostrava, almenys, quant d'alié a la realitat l'iriana era el governador, que s'havia ficat en un vesper, i també que havia decidit apostar fort[8]. Potser des de Llíria les autoritats locals li explicaren les invencibles dificultats que trobarien per acomplir l'ordre, potser algú millor informat li mostrara la inviabilitat del plantejament, la qüestió és que, al mes següent, la primera autoritat provincial, que tampoc no podia donar marxa enrere sense menyscabament d'allò que hom considerava propi del càrrec, amplia el seu missatge, però introduint-hi variacions que el modificaven radicalment.

La unificació continuava en peu, i "la agrupación musical que nazca de dicha fusión estará regida por una Comisión, presidida por el Delegado Local Sindical, y como Vocales, un Delegado de esa Alcaldía, otro de la Jefatura Local de Falange y un representante por cada una de las aludidas sociedades". L'enquadrament de les bandes al si del règim sembla, doncs, que seguia sent l'objectiu primordial. Ara bé, per a aconseguir-lo, la diferenciació entre les bandes era rescatada sense cap dissimul i amb una notable dosi de pragmatisme: "Dicha agrupación podrá constar de dos Secciones. Las cuales conservaran su independencia económica interior y la artística en relación a los fines musicales, y administración de su Centro, Banda y Teatro". La potència, és clar, pressuposava l'acte. I l'única limitació aparent a la declarada independència funcional i econòmica apareixia a continuació: "La citada Comisión será el órgano supremo de la Agrupación musical, siendo sus facultades las de proponer los cargos de las citadas Secciones y demás atribuciones que se establecen en el Reglamento por el que ha de regirse la nueva Entidad"[9].

Aquesta darrera limitació, però, en la pràctica no resultava operativa, ja que cada secció mantenia els seus càrrecs directius. La fusió havia esdevingut simplement en una juxtaposició que era difícil que tinguera efectes palpables. El manteniment per separat d'ambdues societats havia estat reintroduït per la porta falsa. I això feia inviable el pretès enquadrament, ja que allò realment enquadrat era la Comissió de l'Agrupació, mentre les seccions podien gaudir de completa vida pròpia, fins i tot, fixem-nos bé, en el terreny econòmic. La mesura governativa només comportà, de fet, que, durant els anys immediatament següents, quan una banda l'iriana era esmentada oficialment -per exemple, quan actuava en el certamen de València- el seu nom tradicional rebia l'afegit "de la Agrupación Musical de Liria"[10].

I encara que la comissió prevista per l'escrit del governador es constituí oficialment el 12 de febrer de 1942, i es reuní el 16 del mateix mes, la seua existència no sembla que superara mai el sofrit paper d'aparell burocràtic sense contingut, ja

que en realitat no tenia atribucions efectives —es limitava a la feina de mitjancer entre les "seccions" i govern civil— ni buscà d'aconseguir-les en cap moment. En l'acte de constitució, el delegat sindical José Salas assumí la presidència; Mariano Marqués assistí com a representant de la Banda Primitiva i Juan Collado com a representant de la Unió Musical; José Mª Mateu, directiu de la Unió i un dels caps visibles de l'organització local del partit únic, fou el delegat de Falange; i, per compensar, Miguel María Pérez, el president del Clarín que havia protagonitzat l'entronització del Cor de Jesús que adés referíem, acudí com a representant de l'alcaldia[11]. L'equilibri entre ambdues bandes al si de tal òrgan restava, per tant, garantit de totes totes. I amb ell, quedava també tàcitament assumit el caràcter superestructural i, per tant, artificial de la Comissió.

La palesa —i acceptada— inefectivitat de la fantasmagòrica unificació, però, no comportà l'abandó oficial de la iniciativa fins gairebé onze anys després de la primitiva ordre del governador civil. De fet, les bandes deixaren d'emprar l'afegit *"de la Agrupación Musical de Liria"* ben prompte, i la documentació disponible demostra que les dos "seccions" actuaven de fet com a societats independents. Però els aparells autoritaris no acostumen a reconèixer els passos en fals, i la dissolució governativa de l'Agrupació no s'acordà fins el maig del 1952[12]. Eren ja altres temps, i el franquisme havia perdut una part del bernís feixista. Allò que havia estat anys i anys separat havia resistit l'atac unificador de la "superioritat". La llarga durada s'havia mostrat més forta que la conjuntura. I front a la iniciativa fusionadora de Planas de Tovar, filla de la ignorància o de la ceguera ideològica, l'Església, molt més vella i molt més sàvia, adoptà el 1954 una decisió ben diferent, encara que molt més ajustada a la realitat local: sacralitzà la divisió de Llíria en dues meitats mitjançant la creació d'una segona parròquia, la de Sant Francesc, amb seu al temple de l'antic convent dels franciscans, on es venera la Puríssima. El Raval ja tenia parròquia pròpia, i la fins aleshores parròquia única, la de l'Assumpció, veié reduïda considerablement la seua extensió. Dintre els seus límits, és clar, quedà tota la Part d'Avall, amb l'església del Remei i la seua imatge mariana.

NOTES

- [1] MOLLÀ, Damià i MIRA, Eduard (1986): *De impura natione*. València: Eliseu Climent, pp. 48-49.
- [2] En l'antropologia espanyola, la introducció de la "meitat" com a concepte operatiu deu molt als treballs d'Isidoro Moreno sobre les rivalitats entre les confraries andaluses. Veure al respecte, MORENO NAVARRO, Isidoro (1972): *Propiedad, clases sociales y hermandades en la Baja Andalucía*. Madrid: Siglo XXI.
- [3] CUCÓ, Josepa (1991): *El quotidià ignorat. La trama associativa valenciana*. València: Alfons el Magnànim, p. 72.
- [4] Sobre el procés de formació d'ambdues meitats, el text més informat, i més sensat, és el de ROSALÉN IGUAL, Francesc (1995): "Sociabilitat i identitat en un poble semicomunal: el cas de Llíria", *Lauro, quaderns d'història i societat*, núm. 8, pp. 103-132.
- [5] Tot aquest epígraf es basa en dades tretes de documentació consultada a l'Arxiu Municipal de Llíria, en particular llibres d'actes municipals i correspondència.
- [6] *Levante*, 4/05/1940.
- [7] Citat per MARTÍ FERRANDO, Luis (1986): *Historia de la Muy Ilustre Ciudad de Liria*. València: Llíria XXI, t. III, pp. 235-236. Durant el nostre treball a l'Arxiu Municipal de Llíria, però, no vam trobar còpia d'aquest ofici a l'arxivador corresponent.
- [8] Sobre la personalitat del coronel Planas de Tovar, un militar africanista mal vist pels falangistes, veure GÓMEZ RODA, José Alberto (1998): *Política y poder local. Catarroja: un municipio valenciano durante el primer franquismo*. Catarroja: Afers, pp. 86-87.
- [9] Citat per MARTÍ FERRANDO, Luis: *op. cit.*, t. III, p. 236. Tampoc no hem trobat còpia de l'ofici a l'Arxiu.
- [10] Per exemple, al certamen del 1942, en què el Clarín concursa i la Unió participa com a invitada sense opció a premi, la primera és citada com a *"Banda Primitiva, de la Agrupación Musical de Liria"*, i la segona com a *"Unión Musical, de la Agrupación Musical de Liria"*. *Levante*, 21/07/42.
- [11] MARTÍ FERRANDO, Luis: *op. cit.*, t. III, p. 236.
- [12] Arxiu Municipal de Llíria, grup d'arxivadors de 1952 (*Gobernación*).